

УДК 159.9.01

ОСОБИСТІТЬ ЯК ЦЕНТРАЛЬНА КАТЕГОРІЯ ПСИХОЛОГІЇ

Бойко-Бузиль Ю.Ю., к. психол. н., доцент,
професор кафедри практичної психології
Інститут кримінально-виконавчої служби

У даній статті представлено узагальнені результати теоретико-пошукового аналізу поняття «особистість» як центральної категорії психології. Проаналізовано догматичні наукові тлумачення центральної дефініційної конструкції, отримані в спадщину в ході теоретико-методологічних розробок видатних зарубіжних і вітчизняних вчених психологів, педагогів.

Ключові слова: *категорія, аналіз, спадщина, поняття, особистість.*

В данной статье представлены обобщенные результаты теоретико-поискового анализа понятия «личность» как центральной категории психологии. Проанализированы догматические научные толкования центральной дефиниционной конструкции, полученные в наследие в ходе теоретико-методологических разработок выдающихся зарубежных и отечественных ученых психологов, педагогов.

Ключевые слова: *категория, анализ, опыт, наследие, понятие, личность.*

Boiko-Buzyl Yu. Yu. PERSONALITY AS A CENTRAL CATEGORY OF PSYCHOLOGY

The generalized results of a theoretical and research analysis of the notion of the personality as the central category of psychology have been introduced in this article. The dogmatic scientific interpretations of a central definitional construction, inherited in the course of theoretical and methodological developments of prominent foreign and domestic scientists of psychology and pedagogues have been analyzed.

Key words: *category, analysis, inheritance, notion, personality.*

Постановка проблеми. Можливість вивчення явища визначається розглядом його в системі категорій, за допомогою яких досягається дійсність. Категорія – це рамочні, найбільш загальні одиниці методологічного знання, які в сукупності необхідні та достатні для повноти осмислення сутності об'єкта, який вивчається [7, с. 17]. Прагнення до вивчення явища вимагає аналізу категоріального апарату. Сьогодні загальновизнаним є постулат про те, що поняття «особистість» є центральною категорією психології, на основі якої будується весь понятійний апарат психологічної науки та суміжних її галузей. У зв'язку із цим важливо акцентувати увагу на вже догматичних наукових тлумаченнях центральних дефініційних конструкцій, які отримані в спадщину в ході теоретико-методологічних розробок видатних зарубіжних і вітчизняних вчених психологів та педагогів. Основу нашого дослідження склали положення В. Е. Франкла, А. Х. Маслоу, К. Р. Роджерса, Г. В. Олпорта, В.М. Бехтерева, О.Ф. Лазурського, Л.С. Виготського, С.Л. Рубінштейна, О.М. Леонтьєва, Б.Г. Ананьєва, Г.С. Костюка, А.В. Петровського та С.Д. Максименка.

Постановка завдання. Відтак мета статті полягає в представленні результатів теоретичного пошукового аналізу поняття «особистість» як центральної категорії психології.

Виклад основного матеріалу дослідження. «Визначення особистості є стис-

лим вихідним положенням про її сутність, які входять в склад теорій та конкретизуються в подальших розділах ... виходячи з особливого, за головним предметом дослідження – особистістю, персонологічного мислення її автора» [20, с. 128–129]; «та виступає її образно-понятійною формулою або вербальною схемою» [20, с. 130], як зазначає видатний учений в царині дослідження теорій особистості В. В. Рибалка.

Особистість – один із класичних заголовків в психології. Термін настільки складний для визначення та має настільки широку область застосування, що «мудрий вчений» використовує його як назву глави, а потім вільно пише про це, не приймаючи на себе жодної відповідальності за визначення, якщо вони і представлені в тексті [4, с. 411]. Тому серед багатоманіття поглядів на «особистість» відзначимо лише ті класично-концептуальні підходи, які найбільшою мірою розкривають цілісну картину досліджуваного нами явища у всіх спектрах її сутності.

В. Е. Франкл вважав, що кожна людина з народження вже є особистістю, рушійною силою людської поведінки є пошук Логосу, сенсу життя, що має здійснюватися конкретно людиною за її власною потребою. Для В. Е. Франкла категорія особистості має системоутворююче значення для практики логотерапії, де становлення особистості (сходження людини до особистіс-

ного рівня буття) він розумів як розвиток здібності людини актуалізувати та проживати свій духовно-особистісний початок. Уявлення про особистість В. Е. Франкл опублікував в 1951 році в роботі під назвою «Десять тезисів про особистість» [18]. Науковець вважав, що особистість – це абсолютно нова [18, с. 7], єдино неподільна, [18, с. 5] духовна, [18, с. 8], екзистенційна [18, с. 10], динамічна [18, с. 12] цілісність [18, с. 6], яка сама створює і забезпечує тілесно-душевно-духовну єдність та цілісність [18, с. 11], при цьому є особистістю лише в тій мірі, в якій сама себе персонізує через трансцендентне [18, с. 12].

А. Х. Маслоу джерелом психічного розвитку особистості бачив прагнення до самоактуалізації як найповнішого виявлення особистісних можливостей. Саме самоактуалізація є вершиною славнозвісної «піраміди Маслоу», яку він ототожнював з процесом постійного вдосконалення особистості, який і дає людині відчуття щастя особистості. Однак був переконаний, що безперервна реалізація потенційних можливостей, з метою пошуку і подальшого втілення свого покликання, можлива лише в сприятливих соціально-історичних умовах. А. Х. Маслоу досить емно говорить: «Людина повинна бути такою, якою вона може бути» [13, с. 177] та вводить поняття внутрішнього становлення, під яким розуміє існування, самовираження, розвиток та самоактуалізацію [13, с. 116], і бачить особистість єдиною, в якій все взаємозв'язане [13, с. 21, с. 46]. Тільки достатньо повноцінна особистість може оволодіти владою над своєю долею [13, с. 34], застосовуючи вісім типів поведінки, які ведуть до само актуалізації, такі як: концентрація, вибір зростання, самопізнання, чесність, судження, саморозвиток, вершинні переживання, відчутність захисту для власного «Я» [19, с. 112–114]. За А. Х. Маслоу, структура особистості передбачає наявність рівнів. Рівень свідомого та рівень несвідомого існують, хоча і можуть при цьому знаходитися в протистоянні один з одним. Один існує (в одному сенсі), другий теж існує (в іншому, більш глибокому сенсі) і може одного разу вийти на поверхню та стати свідомим і почати існувати в цьому сенсі [13, с. 177].

К. Р. Роджерс вважав, що кожна особистість є цінною і унікальною та шукає контакту зі своєю індивідуальністю, тобто прагне до самоактуалізації, яка є головною потребою і рушійною силою розвитку. Центральною ланкою особистості науковець вважав самооцінку, уявлення людини про себе, Я-концепцію, які формуються під впливом особистого досвіду людини і по-

роджуються у взаємодії з іншими людьми, де основою особистості виступає психологічна реальність, як суб'єктивний досвід інтерпретації дійсності. К. Р. Роджерс розумів «цілісну особистість як таку, яка може бути тим, ким вона є глибини душі» [16, с. 70]. Особистість – це самоактуалізований процес становлення [16, с. 399]. Самоактуалізація – це прагнення до зростання, розвитку, самостійності, самовираженні, активізації всіх можливостей [19, с. 22]. Особистість по своїй суті добра та рухається в напрямку самореалізації, якщо їй надати таку можливість [19, с. 8]. Стати особистістю означає знайти своє обличчя [16, с. 152]. Наша особистість стає видимою нам самим тільки у взаємовідносинах з іншими людьми [19, с. 37]. Повноцінно функціонуюча особистість характеризується: відкритістю до переживань; повним усвідомленням кожного моменту; вірою в свої внутрішні спонукання та інтуїтивну оцінку [19, с. 46].

«Архітектор психології особистості» Г. В. Олпорт був переконаний, що кожна людина особлива та володіє унікальним набором рис, які визначають її поведінку в різноманітних ситуаціях. У світі неможливо знайти людей абсолютно ідентичних одна одній. Особистість – це динамічна система, основною формою існування якої, як відкритої системи є її постійний розвиток. Науковець терміни особистість і характер часто використовував як синоніми, хоча їх розділяв: характер – це поняття, оціночно навантажене, а особистість – теж саме, але позбавлене оцінки. На думку, Г. В. Олпорта, «особистість – це динамічна організація психофізичних систем індивіда, яка обумовлює характерну для неї поведінку та мислення». Людська особистість – це важлива система (унікальна, особлива, однак система); яка володіє дивовижно різноманітними можливостями. Це одухотворена відкрита система, яка саморегулюється у відповідності до принципу гомеостазу. Вона володіє здібністю незмірно великої диференціації і невпинно саморозвивається через передбачення, уяву і прагнення до ідеалу. Її взаємодія із середовищем та з іншими людськими системами надзвичайно складна [14, с. 98]. Особистість (в цілому) – це цікавий предмет вивчення. Але тільки маючи розроблені морфогенетичні методи, ми зможемо віддати належне цій дивовижній своєрідності, яка відзначає особистість Білла, Джона і Бетті [14, с. 86]. Особистість – це щось набагато більше, ніж набір деяких перемінних. Особистість – це не просто набір балів по мотивації досягнення, домінантності, інтроверсії, інтелек-

ту, нейротизму або факторів А, В і С. Це їхня взаємодія один з одним у власній динамічній системі [14, с. 91].

В.М. Бехтерев розглядав особистість як інтегративне ціле та підкреслював роль соціальної сфери. Науковець був переконаний, що розвиток особистості неможливий без колективу, вплив якого може бути різний. Однак особистість у взаємовідносинах з оточуючим світом завжди має пріоритет, обираючи приймати або не приймати запропоновані оточенням соціальні норми. В.М. Бехтерев під особистістю, окрім «об'єднуючого начала», розумів і «спрямовуюче начало», яке керує думками, діями та вчинками людини. Таким чином, крім внутрішнього об'єднання та координації, особистість містить у собі активне відношення до оточуючого світу, засноване на індивідуальному перетворенні зовнішніх впливів [3, с. 99]. Особистість – це не що інше, як самодіяльна особа зі своїми психічним укладом та з індивідуальним відношенням до оточуючого світу [3, с. 101].

О.Ф. Лазурський вперше запропонував ідею про стосунки (відносини) особистості, які представляють собою ядро особистості. Особистість є насправді єдністю ендо- (вроджені риси, основа) та екзо- (відношення до зовнішнього середовища) комплексів. Особистості необхідно пристосуватися до оточуючого середовища, причому ступінь активності особистості може бути абсолютно різним, що фактично відображає процес психічного розвитку людини. О.Ф. Лазурський поняття особистості розкриває шляхом аналізу та порівняння між собою всіх її проявів, різноманітних за змістом та за ступенем складності. Всю сукупність цих проявів О.Ф. Лазурський ділить на дві головні групи: ендопсихічні, які засвідчують розвиток і способи взаємного поєднання тих чи інших внутрішніх, психофізіологічних елементів особистості, складають внутрішній механізм особистості (темперамент, характер, розумова обдарованість [10, с. 10]; екзопсихічні, що визначаються всією сукупністю відношень людини до оточуючого середовища [10, с. 13]. Ендопрояви характеризують внутрішній механізм особистості, індивідуальні особливості організації людини, які тісно пов'язані з особливостями центральної нервової системи. Екзопрояви відображають зовнішні умови, все середовище (це не лише речі, природа, люди та людські взаємовідносини, але і ідеї, духовні блага, естетичні та моральні цінності), в якому особистість живе та діє. Сполучивши величезний досвід своїх попередників та взявши за основу екзо- та ендокомплекси, науковець створив

єдину у своєму роді психосоціальну класифікацію особистості («... класифікація особистостей повинна бути не тільки психологічною, але і психосоціальною в широкому сенсі цього слова» [10, с. 46]) і тим самим зробив величезний крок у розвитку теорії особистості, здійснивши впевнений акцент на взаємовідносини особистості та середовища, на гармонію та дизгармонію цих відносин, на принцип «... активного пристосування особистості до оточуючого середовища» [10, с. 46].

Згідно з Л.С. Виготським особистість є носієм вищих психічних функцій і виникає в результаті суспільно-історичного розвитку. Суть цього розвитку полягає в тому, що спочатку елементарні психічні функції, опосередковуючись у процесі діяльності та спілкуванні, змінюють свій зміст і будову, породжуючи специфічну, властиву лише людині, як суспільній істоті, психіку. Розуміння особистості за Л.С. Виготським вважається унікальним, оскільки: по-перше, для Л.С. Виготського особистість – це первинне, що створюється разом із вищими функціями, а ці самі функції – це перенесені в особистість інтеріоризовані відносини соціального порядку, тобто особистість є основою, навколо якої будується вся психіка людини, включаючи діяльність та свідомість, це те в конкретній людині, що є безпосереднім продуктом, кристалізацією його соціального життя; по-друге, Л.С. Виготський у Ж. Поліцера взято ідею «драми». З особистістю як драмою в психологію вторгається ідея діалектики, внутрішньої боротьби, складної динаміки, злиття та взаємопереходів психічних процесів, функцій та станів; по-третє, Л.С. Виготський вважає, що пізнавальні процеси є тільки частиною процесів інтеріоризації, вони підпорядковуються особистості, яка їх визначає та регулює. Однак у власне психологічному плані особистість для Л.С. Виготського – це динамічна смислова система, яка включає мотиваційні, вольові, емоційні процеси, динаміку дії та динаміку думки [6, с. 12]. Особистість стає для себе тим, ким вона є в собі, через те, що вона пред'являє до інших. Це і є процес становлення особистості [6, с. 354].

С.Л. Рубінштейн звернув увагу психологічної думки на те, що між людьми існують індивідуально-деференційовані відмінності, всі психічні властивості особистості одночасно проявляються та формуються в її поведінці, діях та вчинках, тобто в діяльності. Науковець переконаний, що зрозуміти та вивчити особистість можливо лише в її діяльності, відповівши на питання: що хоче особистість, що може особистість та ким

вона насправді є. На переконання С.Л. Рубінштейна, особистість є суб'єктом діяльності та свідомості, тим, хто мислить, відчуває, діє, від кого виходять дії [17, Т. 1. с. 207], це свідомо, мисляча істота [17, Т. 1. с. 193], суб'єкт практичної та теоретичної діяльності [17, Т. 1. с. 190], суб'єкт практики та історії [17, Т. 1. с. 194]. С.Л. Рубінштейн вважав, що дослідження конкретної особистості доцільно здійснювати в конкретній ситуації [17, Т. 1. с. 49]. Особистістю є лише людина, здібна виділити себе з свого оточення з метою по-новому, суто вибірково зв'язатися з ним [17, Т. 2. с. 242]. Особистістю людина не народжується, особистістю вона стає [17, Т. 2. с. 245]. Науковець одним з перших звертає увагу на те, що саме поняття «особистість» (з латинської мови – *persona*) взяте римлянами в етрусків та спочатку означало «роль» (і до того – маску актора); римлянами воно використовувалося для позначення суспільної функції особи (*persona patris, regis, accusatoris*). Перехід цього слова для позначення особистості в сучасному розумінні відображає суспільну практику, яка судить про особистість по тому, як вона виконує свої суспільні функції, яка вона справляється з роллю, яка покладена на неї життям [17, Т. 2. с. 70].

У О.М. Леонтьєва основоположною для аналізу особистості виступає категорія діяльності. Розвиток людини розглядається як процес розвитку її діяльності, свідомості та особистості. Важливо, що розвиток особистості відбувається лише в процесі включення її в різні види діяльності, бо особистість формується суспільними відносинами, в які індивід вступає у виконуваний діяльності, тому особистість як особливе утворення (особлива цілісність) виникає на більш пізніх етапах онтогенетичного розвитку. Теорія діяльності О.М. Леонтьєва, яку сам науковець називав «теорією діяльності, свідомості, особистості» [11, с. 3], завжди асоціюється вже нині з найпопулярнішою догматичною тезою, що «особистістю не народжуються, особистістю стають» [11, с. 134]. Особистість народжується двічі: перший раз – коли в дитині з'являються в явних формах полімотивованість та супідрядність її дій; другий раз – коли виникає усвідомлена особистість, тобто особлива перебудова свідомості [11, с. 160–161]. О.М. Леонтьєв наполягав на тому, що поняття особистості виражає цілісність суб'єкта життя, що особистість не складається з кусочків (це не «поліпняк»), а представляє собою цілісне утворення особливого роду, оскільки особистість не є цілісністю, обумовленою генотипічно [11, с. 134]. Особистість

створюється об'єктивними обставинами, через цілекупність діяльності, що здійснюється по відношенню до світу [11, с. 165]. Особистість – це вища єдність, історична (суспільна) за своєю природою. Однак дана єдність не задано від початку, бо: особистість людини виникає в ході розвитку її життя; особистість розвивається; особистість має будову особливого порядку, що і є самою особистістю [11, с. 217]. Індивід перетворюється в особистість в ході свого розвитку [11, с. 219], де діяльність виступає одиницею життя [11, с. 3]. Розвиток особистості відбувається через діяльність, під якою розуміється більш/менш складна сукупність або система процесів, які здійснюють певні життєві відносини індивіда [11, с. 274–275].

За Б.Г. Ананьєвим, кожна людина постає у вигляді певної цілісності як індивід, як особистість та як суб'єкт і обумовлена єдністю біологічного та соціального. Науковець надавав великого значення діяльності (індивідом народжуються, особистістю стають, а індивідуальність відстоюють), зокрема предметній діяльності, основу якої складає праця; теоретичній – де основою є пізнання (або активність); комунікативній – в основі якої лежить спілкування. Розроблена Б.Г. Ананьєвим теорія особистості переконливо доводить, що особистість є суб'єктом діяльності. Особистість формується та розвивається через діяльність в суспільстві [2, с. 169], де вихідним моментом структурно-динамічних властивостей особистості виступає її статус в суспільстві [2, с. 146]. На основі статусу та в постійному взаємозв'язку з ним будуються дві системи: а) суспільних функцій-ролей та б) цілей і ціннісних орієнтацій, які утворюють первинний клас особистісних властивостей, що інтегруються певною структурою особистості [2, с. 146]. Ці особистісні характеристики визначають особливості мотивації поведінки, структуру суспільної поведінки та складають другий ряд особистісних властивостей. Вищим інтегрованим ефектом взаємодії первинних та вторинних особистісних властивостей є характер людини, з одного боку, та схильності – з іншого. Основна форма розвитку особистісних властивостей людини – життєвий шлях в суспільстві, його соціальна біографія [2, с. 147]. Структура особистості – це продукт індивідуально-психічного розвитку, який виступає в трьох планах: онтогенетичної еволюції психофізіологічних функцій, становлення діяльності та історії розвитку людини як суб'єкта праці, пізнання та спілкування, як життєвого шляху людини, тобто історії особистості [1, с. 217]. Разом із

тим структура особистості, яка склалася в процесі індивідуального розвитку людини, сама детермінує напрямок, ступінь змін та рівень розвитку всіх феноменів психічного розвитку [1, с. 218].

Г.С. Костюк розробив концепцію особистості, де чітко розрізняв поняття «індивід» і «особистість», та був переконаний, що індивід стає особистістю в міру того, як у нього формуються свідомість і самосвідомість, утворюється система психічних властивостей, здатність брати участь у житті суспільства, виконувати соціальні функції. Найбільш продуктивним підходом до вивчення особистості вважав аналіз її діяльності, спираючись на думку про те, що в особистості як соціалізованому індивіду суспільні умови визначають психічні якості особистості саме через її дії. На переконання Г.С. Костюка, «людина є індивідом на всіх етапах онтогенезу та при всіх умовах, а особистістю стає і може перестати нею бути. Однак ставши особистістю, вона не тільки не перестає бути індивідом, а повніше виступає у своїй індивідуальній своєрідності» [8, с. 80]. У своїх роботах науковець писав, що особистість – це цілісна система, складна структура психічних властивостей, яка робить її здатною виконувати свої суспільні функції, виділяти себе із середовища, усвідомлювати себе як єдине ціле, діяти згідно з власними поглядами і переконаннями, моральними вимогами й оцінками, свідомо поставленими цілями і прийнятими рішеннями [9, с. 63–64]. З утворенням системи психічних властивостей, яка являє собою потенційну форму існування процесів і дій, що зберігаються й тоді, коли актуально вони не функціонують (розумові, емоційні, вольові, моральні й трудові якості індивіда, характерні риси свідомості і самосвідомості) [5, с. 30], людський індивід стає особистістю, здатною усвідомлювати навколишнє буття, виділяти себе із середовища, виходити за межі минулого і теперішнього, проектувати своє майбутнє, передбачати не тільки ближчі, а й віддалені результати своїх дій, усвідомлювати норми та правила суспільної поведінки і керуватися ними [5, с. 31].

А.В. Петровський наполягав, що особистість наділена тільки їй притаманним поєднанням психологічних рис та особливостей, які утворюють її індивідуальність та відрізняють її від інших. Особистість – немов би особлива якість, яка набувається індивідом лише в суспільстві, тому особистість можливо зрозуміти та вивчити лише в контексті конкретних соціальних умов та взаємодії. А.В. Петровський у своїй дещо сатиристичній книзі під кричущою назвою «Бути особистістю» пише: «Особистість

це не маска, а якраз те, що приховується під маскою, якщо людина її одягає» [15, с. 3]. Науковець єдиний розглядає людину через призму семи іпостасей: людина як роль; людина як індивід; людина як організм; людина як індивідуальність; людина як Я; людина як особистість; людина як фізичне тіло [15, с. 9] та наголошує, що загалом особистість невід’ємна від системи соціальних зв’язків, в які вона включена [15, с. 13]. У систему цих зв’язків входить три «простори» існування особистості: в самому індивіді, в міжіндивідуальних відносинах, в інших людях [15, с. 23], які утворюються єдністю [15, с. 24] та визначають потребу бути особистістю, саме реалізуючи прагнення бути «представленим» в інших [15, с. 41]. А.В. Петровський наголошує, що особистість формується в групах, які послідовно змінюють одна одну від віку до віку. Характер розвитку особистості задається рівнем розвитку групи, в яку вона включена і в якій вона інтегрована [15, с. 83].

Абсолютно інше, дещо метафоричне бачення особистості знаходимо в засновника генетичної психології С.Д. Максименка, який одним із перших звернув увагу на те, що кожна особистість має свій унікальний та неповторний внутрішній світ та через призму категорії «нужди» розкрив доцільність дослідження здатностей особистості до саморозвитку, самовизначення, свідомої діяльності та саморегуляції. С.Д. Максименко переконливо доводить, що особистість створюється (в тому сенсі, що вона – витвір) двома іншими люблячими особистостями, і як така вона постає постійним продовженням і довічним рухом-поступом людського духу, культури, цивілізації [12, с. 8]. Дослідження особистості як саморуку унікальної цілісності не може бути достатнім без виділення вихідних рушійних сил. Рушійною силою є нужда, точніше нестача, як особливе універсальне енергетично-інформаційне утворення, що є носієм і чинником соціальної життєвої насаги людини. В її основі перебуває суперечлива єдність могутніх біосоціальних процесів, яка «запліднює» собою і визначає нескінченний рух-поступ людського життя у Всесвіті. Енергетичне й інформаційне сплавляються в цілісність у нужді-нестачі, чим забезпечують не просто незмінний перебіг, а й розвиток людини як особистості, оскільки накопичений в її індивідуальному існуванні досвід завдяки цій пульсуючій нужденності стає надбанням усього людства [12, с. 9]. Особистість повинна бути не предметом теоретизування та узагальнення нескінченного сонму емпіричних даних, а пред-

метом справжнього науково-експериментального дослідження, адже структура цього предмета значною мірою залежить від рівня пізнання, на якому відбувається його формування [12, с. 10]. Реально психологія оперує трьома об'єктами, такими як: загальний (гносеологічний) об'єкт (сукупні уявлення про об'єкт дослідження); об'єкт-даність (реальний об'єкт, що породжений предметно-практичною діяльністю в просторі конкретно-історичних умов); об'єкт-конструкт (ідеальний, універсальний об'єкт, цілісна істота, яка формується програмою віддалених цілей) [12, с. 11]. Головне – спробувати не пояснити, а зрозуміти психологію особистості, саму логіку її виникнення, становлення та існування, відкрити психологічні механізми цього грандіозного явища, цього дива, яким є особистість людини [12, с. 12]. Особистість має бути пізнавана такою, якою вона існує, – живою, єдиною, цілісною, тобто тією, котра постійно розвивається [12, с. 14]. Саме особистість об'єднує і вибудовує психічний світ людини, утворюючи неповторний візерунок, властивий окремому індивіду [12, с. 14]. Нужда діє як стрижень, що пронизує особистість упродовж її життя, поєднуючи в складну цілісність біологічне і соціальне. Вона – це той вектор, на якому сходяться і виявляються в єдиному джерелі біологічне і соціальне, а з іншого боку, він свідчить про вичерпність життя. Нужда завжди є конституантом – і в соціальному довіклі, і в самому існуванні, і в тілесній організації людини. Вона – засадничий вододіл, що дає змогу по-іншому подивитися на всі теорії. Як категорія вона ніби охоплює всі парадигми й утворює ту хвилю нового підходу до розуміння особистості, що не вичерпується потребова-мотиваційною сферою та іншими окремими локонами цього грандіозного «задуму» життя. Нужда – це науковий факт, тобто те, що описує реальність, яка не лише існує в особистості, а й конститує її [12, с. 20–21]. Особистість – це форма існування психіки людини, яка становить цілісність, здатну до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяльності і саморегуляції, яка має свій унікальний і неповторний внутрішній світ [12, с. 31].

Висновки. Проаналізувавши розуміння основоположних засад психології особистості, ми можемо констатувати, що всі тлумачення однозначно стверджують, що особистість – це неповторно-динамічна єдність, яка розвивається у діяльності. Тому перспективи подальших розвідок вбачаємо в аналізі діяльності як другої, не менш важливої, центральної категорії психології.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ананьев Б.Г. Психология и проблемы человекознания: избр. психол. труды / под ред. А.А. Бодалева. – Акад. пед. и соц. наук. – Моск. психол.-соц. ин-т. Москва; Воронеж : Ин-т практ. психологии: МОД-ЭК, 1996. – 384 с.
2. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания / Б.Г. Ананьев. – Санкт-Петербург : Питер, 2001. – 272 с.
3. Бехтерев В.М. Проблемы развития и воспитания человека: Избр. психол. тр. / под ред. Брушлинского А.В. и Кольцовой В.А.; сост. и коммент. В.А. Кольцовой. – Акад. пед. и соц. наук, Моск. психол.-соц. ин-т. – Москва : Изд-во «Ин-т практ. психологии»; Воронеж : НПО «МОДЭК», 1997. – 416 с.
4. Большой толковый психологический словарь. Т. 2 (П-Я); Пер с англ. / Ребер Артур. – ООО «Издательство АСТ»; «Издательство «Вече», 2003. – 560 с.
5. Вікова психологія: навчальний посібник / За ред. Г.С. Костюка. – Київ : Радянська школа, 1976. – 269 с.
6. Выготский Л.С. Психология развития человека / Л.С. Выготский. Москва : Изд-во Смысл; Изд-во Эксмо, 2005. – 1136 с.
7. Колесникова И.А. Педагогическая праксеология. Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / И.А. Колесникова, Е.В. Титова – Москва : Издательский центр «Академия», 2005. – 256 с.
8. Костюк Г.С. Избранные психологические труды / Г.С. Костюк. – Москва : Педагогика, 1988. – 304 с.
9. Костюк Г.С. Учебно-воспитательный процесс и психическое развитие личности. / Под ред. Л.Н. Прокопенко; Сост. В.В. Андриевская, Г.А. Балл, А.Т. Губко, Е.В. Проскура. – Київ : Радянська школа, 1989. – 608 с.
10. Лазурский А.Ф. Классификация личностей / под ред. М.Я. Басова и В.Н. Мясищева; со ст. проф. М.Я. Басова «Новые идеи в учении о личности». –Изд. 3-е, перераб. – Ленинград : ГИЗ, 1924. – 290 с.
11. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. – Москва : Смысл; Издательский центр «Академия», 2004. – 352 с.
12. Максименко С.Д. Психологія особистості: парадигма життєтворення / С.Д. Максименко // Психологія і суспільство: український теоретико-методологічний соціо-гуманітарний часопис. – 2006. – № 4(26) – С. 8–52.
13. Маслоу А.Г. Мотивация и личность / А.Г. Маслоу. – 3-е изд. / Пер. с англ. – Санкт-Петербург : Питер, 2008. – 352 с.
14. Оллпорт Г. В. Личность в психологии / Г. В. Оллпорт / Пер. с англ. И. Ю. Авидона; Ред. Л. М. Шлионский. – Москва : КСП+; Санкт-Петербург : Ювента, 1998. – 345 с.
15. Петровский А.В. Быть личностью / А.В. Петровский. – Москва : Педагогика, 1990. – 112 с.
16. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Р. Роджерс // Пер.с англ М.М. Исениной; Общ.ред. Е.И. Исениной. – Москва : Прогресс, 1994. – 478 с.

17. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: в двух томах / С.Л. Рубинштейн. – Москва : Педагогика, 1989. – Т. 1. – 488 с. – Т. 2. – 328 с.

18. Франкл В. Десять тезисов о личности // Экзистенциальная традиция: философия, психология, психотерапия / В. Франкл / Перевод Е. Патяевой под ред. Д. Леонтьева. – 2005. – № 2. – С. 4–13.

19. Фрейджер Р. Гуманистическая, трансперсональная и экзистенциальная психология / Р. Фрейджер, Д. Фейдимен, К. Роджерс, А. Маслоу, Р. Мэй. – Санкт-Петербург : Прайм-Еврознак, 2007. – 221 с.

20. Rybalka V. Scientific definition of personality, its content frequency and antinomian formulas, personological intelligence of psychologists and educators. Future Human Image, 2014. – № 1(4). – P. 127–147.

УДК 159.32

РЕГУЛЯТИВНІ ВЛАСТИВОСТІ ПОЧУТТЯ СОРОМУ: ПРИРОДА ТА ФУНКЦІЇ

Больман С.Ю., аспірант
кафедри загальної психології

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовано наукові підходи до дослідження регулятивних властивостей почуття сорому. Розглянуто психічний феномен почуття сорому як соціальний регулятор поведінки та його вплив на самоусвідомлення особистості. Також було визначено загальні регуляційні механізми почуття сорому.

Ключові слова: *почуття сорому, хронічний сором, моральний регулятор, Я-концепція, самоусвідомлення.*

В статье проанализированы научные подходы к исследованию регулятивных свойств чувства стыда. Рассмотрен психический феномен чувства стыда как социальный регулятор поведения и его влияние на самоосознание личности. Также были определены общие регуляционные механизмы чувства стыда.

Ключевые слова: *чувство стыда, хронический стыд, нравственный регулятор, Я-концепция, самоосознание.*

Bolman S. Yu. REGULATORY PROPERTIES OF SENSE OF SHAME: ETHIOLOGY AND FUNCTIONS

In the article were analyzed the scientific approaches to the study of the regulatory properties of sense of shame. The psychological phenomenon of a sense of shame was considered as a social regulator of behavior and was studied its influence on the self-awareness of personality. Also general regulatory mechanisms of sense of shame were defined.

Key words: *shame, chronic shame, moral regulator, self-concept, self-awareness.*

Постановка проблеми. Проблема почуття сорому як психічного феномену розгортається на перетині психологічних, соціальних, біологічних та суспільних дисциплін. Еволюційний розвиток феномену почуття сорому, а також його особливості зумовлені культурними засадами, додають шарів та рівнів даній проблематиці та розширюють спектр питань, які розглядаються психологією особистості та поведінковими науками. Насиченість та негативний вектор емоційного переживання почуття сорому, прояви його в ситуаціях виключно соціальної взаємодії (наявної, очікуваної чи ретроспективно проживаємої) та еволюційно сформоване планування поведінкових репертуарів на основі аналізу попереднього досвіду [1, с. 118] – все це дозволяє нам розглядати почуття сорому як регулятор поведінки особистості і, як наслідок, важливий предиктор власного образу особистості.

Використання сорому в якості регуляції дотримання соціальних норм та формування

системи суспільнотворчих уявлень зауважувалось численними дослідниками та філософами від античності до нашого часу. Оцінка переживання почуття сорому та спорідненим йому почуттям вини та страху насамперед проводилась через поняття добра і зла, категорій «гарно-погано». Згодом почуття сорому почали розглядати не лише як засіб обмеження небажаної поведінки, а як передумову/складову формування моральних якостей, самосвідомості і самоконтролю особистості через інтерналізацію зовнішньої оцінки ненормативних вчинків у внутрішніх судженнях стосовно запланованих дій [2, с. 4].

Постановка завдання. Метою даної роботи є теоретичний аналіз публікацій, які розглядають психічний феномен почуття сорому як соціальний регулятор поведінки, передумови становлення такої його ролі та функціональні зв'язки, які він має відносно інших психічних складових особистості.

Виклад основного матеріалу. Почуття сорому є частиною соціального буття